

PAPER DETAILS

TITLE: Endülüs Emevi Devleti'nde Birinci Büyük Fitne Döneminin (el-Fitnetü'l-Kübra) Baslica Sebepleri

AUTHORS: Nursen ALTUNDAG,Osman AYDINLI

PAGES: 286-311

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1323809>

Endülüs Emevi Devleti'nde Birinci Büyük Fitne Döneminin (el-Fitnetü'l-Kübra) Başlıca Sebepleri*

Nurşen Altundağ* Osman Aydınli**

Öz

İspanya 92/711 senesinde başlayan fetihler sayesinde Müslüman hâkimiyeti altına girmiş, 139/756 senesinde Endülüs Emevi Devleti kurulmuştur. I. Abdurrahman ile temelleri atılan ve II. Abdurrahman ile düğün günlerini yaşayan Endülüs'te, devletin kuruluşu üzerinden henüz bir asır bile geçmemişken III. (IX.) yüzyıl boyunca bir dizi iç karışıklık ve ayaklanmanın olduğu bir dönem başlamıştır. Kaynaklarda "Fitne Dönemi" olarak isimlendirilen bu dönem Emir Muhammed'in iktidara gelmesinden (238/852) III. Abdurrahman'a kadar (300/912) yaklaşık 60 sene sürmüştür. İlk önce Tuleytula'da başlayan ayaklanmalar, başkent Kurtuba dışında tüm bölgelere yayılarak devletin siyasi otoritesini sarsacak seviyeye ulaşmıştır. Emevi idaresi, kuruluşundan yüz sene sonra karşılaştığı bu kriz döneminde devlete vergi ödemeyi reddederek bağımsızlık iddiası taşıyan birden fazla grupla baş etmek zorunda kalmıştır. Bu durum devletin ekonomik ve askeri gücünü yıpratırken, toplumun farklı unsurlarının kaynaşmasını geciktirmiş ve iç karışıklıkları fırsat bilen Hristiyan güçlerin Emeviler'e karşı saldırıya geçmesine zemin hazırlamıştır. Bu çalışmanın amacı, devleti neredeyse dağılmanın eşiğine getiren birinci büyük fitne döneminin ortaya çıkmasına yol açan sebepleri siyasi, toplumsal, ekonomik ve coğrafi açılardan inceleyerek ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Endülüs Emevi Devleti, Fitne Dönemi, İsyan, Ömer İbn Hafsun.

-
- * Bu çalışma 20/07/2020 tarihinde tamamladığımız "Endülüs Emevilerinde Birinci Büyük Fitne Dönemi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
 - * Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, ORCID: [0000-0003-0019-4215](https://orcid.org/0000-0003-0019-4215), nursen.altuntas@hotmail.com
 - ** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Bilim Dalı, [ORCID: 0000-0001-7370-3143](https://orcid.org/0000-0001-7370-3143), osman.aydinli@marmara.edu.tr

The Main Causes of The First Great Period (al-Fitna al-Kubra) In Andalusia Umayyad State

Abstract

Spain came under Muslim rule with the conquests that started in 92/711 and the Andalusian Umayyad State was established in 139/756. In Andalusia, where the foundations were laid with Abdurrahman I and living wedding days with Abdurrahman II, while not even a century had passed since the establishment of the state, a period of internal turmoil and uprisings began during the III century. This period, which is named as "the Period of Fitna" in the sources, lasted about 60 years from Emir Muhammad's coming to power (238/852) until Abdurrahman III (300/912). The uprisings, which first started in Tuleytula, spread to all regions except the capital Cordoba, reaching a level that would undermine the political authority of the state. The Umayyad administration had to deal with more than one group claiming independence by refusing to pay taxes to the state during this crisis period, which it faced a hundred years after its establishment. While this situation caused damage to the economic and military power of the state, it delayed the integration of different parts of the society and prepared the ground for the Christian powers, who took advantage of internal turmoil, to attack the Umayyads. The aim of this study is to reveal the reasons that led to the emergence of the first great period of strife, which brought the state to the brink of disintegration, from political, social, economic and geographical perspectives.

Keywords: Andalusia, Andalusian Umayyad State, the Period of Fitna, Rebellion, Umar Ibn Hafsun

الأسباب الرئيسية للفتنة الكبرى الأولى في الدولة الأموية في الأندلس

الخلاصة

الأسباب الرئيسية للفتنة الكبرى الأولى في الدولة الأموية في الأندلس قد جاءت إسبانيا تحت الحكم الإسلامي بفضل الفتوحات التي بدأت في عام 711/92 وتأسست الدولة الأموية في الأندلس بعام 756/139. تم وضع الأسس مع عبد الرحمن الأول وعاشت الأندلس أيام العروس مع عبد الرحمن الثاني. بينما لم يمر قرن واحد من قيام الدولة بدأت فترة من الاضطرابات والتمردات الداخلية على مدار القرن الثالث (التاسع). استمرت هذه الفترة التي سميت في المصادر بـ "عصر الفتنة" حوالي 60 سنة من تولي الأمير محمد (852/238) عن السلطة إلى عبد الرحمن الثالث (912/300). التمردات التي بدأت لأول مرة في طليطلة امتدت إلى جميع المناطق باستثناء العاصمة قرطبة ووصلت إلى مستوى يهز السلطة السياسية للدولة. الأندلس اضطرت للتعامل مع مجموعات متعددة تدعي الاستقلال برفضها دفع الضرائب للدولة في فترة الأزمة هذه التي واجهت بعد مائة عام من إنشاء الدولة. وبينما يؤدي هذا الوضع إلى تبلي القوة الاقتصادية والعسكرية للدولة، آخر اندماج عناصر المجتمع المختلفة. وهيئات الأرضية لهجوم القوى المسيحية التي تفترض الاضطرابات الداخلية على الأمويين. الغرض من هذه الدراسة، عرض الأسباب التي أدت إلى ظهور هذه الفتنة الكبرى الأولى وأوصلت الدولة إلى حافة الانهيار من خلال فحصها من منظور سياسي واجتماعي واقتصادي وجغرافي.

الكلمات المفتاحية: الأندلس، الدولة الأموية في الأندلس، عصر الفتنة، التمرد، عمر بن حفصون.

A. Giriş

Müslümanların Batı Avrupa’da yaklaşık sekiz asır boyunca hüküm sürdükleri coğrafyanın adı olan Endülüs, farklı dinlerin ve etnik yapıların birlikte yaşama tecrübesini üst düzeyde sergiledikleri, doğunun ilmî-kültürel ve medenî birikimlerini Batı ile buluşturan görkemli bir medeniyettir. 711 senesinde Târik b. Ziyad’ın komutasında İspanya’ya giren İslâm orduları, 3 yıl gibi kısa bir zaman zarfında ülkenin büyük bölümünün fethini tamamlamışlardır. 715-750 seneleri arasında Emevi Devleti’ne bağlı Valiler aracılığı ile yönetilen Endülüs’te fetih hareketi Paris yakınlarına kadar ulaşıp Avrupa’nın içlerine taşınmıştır.¹ Asrû’l-vülât (Valiler dönemi) olarak zikredilen bu dönem, devletin kuruluş ve kökleşme evresi niteliğindedir.

Emeviler’in Abbasiler tarafından yıkılması (750) ve Abbasi katliamından kurtulan Emevi prensi Abdurrahman’ın 756 senesinde Endülüs’ü ele geçirmesi ile hilafet merkezine bağlı bir eyalet olmaktan çıkan Endülüs, bağımsız olarak yönetilmeye başlanmıştır. Emirlik Dönemi (756-929) olarak isimlendirilen yeni dönemde, devletin kurucusu ve ilk emiri olan I. Abdurrahman, 33 yıl süren iktidarını, Hristiyan Krallıklarının oluşturduğu dış tehdit ve toplumu oluşturan farklı unsurların kendisine karşı başlattıkları ayaklanmaları gerek savaş gerekse hile yoluyla akılcıca yöntemler kullanarak bastırmakla geçirdi. Bunu kolaylaştırmak için profesyonel bir ordu kurdu.² Siyasi istikrarı sağlamasının yanında, şehirlerin bayındır hale gelmesi için çok çalıştı. Kurtuba ve diğer şehirlerde birçok camii ve mimarî eserler inşa ettirdi.³

787 yılında I. Abdurrahman’ın vefatı ile yerine oğlu Hişâm (788-796) Endülüs’ün ikinci emiri olarak göreve başladı. Onun zamanı adaletli, huzurlu ve sakin bir dönem olduğu için ülkede çok fazla isyan görülmedi.⁴ Kardeşleri Abdullah ve Süleyman’ın emirlik üzerinde hak iddia ederek ayaklanmaları ve birkaç ufak isyan dışında Hişâm’ı iç meseleler ile uğraştıracak bir durum olmadığı için, hem Hristiyan Asturias Krallığı üzerine hem de Franklara karşı çıktığı

¹ Henri Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, trans. Bernard Miall (London: George Allen & Unwin Ltd, 1939), 156.

² W. Montgomery Watt-Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, çev. Qiyas Şükürova- Cumhuriyet Ersin Adıgüzel (İstanbul: Küre Yayınları, 2018), 37.

³ Nureddin Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 102.

⁴ Prof. Dr. Bîrsel Küçükşipahioğlu vd., *İslam Tarihi ve Medeniyeti Külliyyatı* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 4/58-60.

seferlerden başarıyla döndü.⁵ 8 yıllık kısa bir görev süresinin ardından 796 yılında vefat edince yerine oğlu Hakem (796-822) geçti.

Hakem'in karşılaştığı ilk problem, tahtta hak iddia eden amcalarının isyan girişimleri oldu.⁶ Ardından Hakem'den hoşnutsuz olan kişi ve grupların farklı bölgelerde çıkardığı ayaklanmalar bunu takip etti. Bunda Hakem'in idaredeki hukuka aykırı tasarrufları, dinî vecibeleri yerine getirmede gösterdiği ihmâl ve ulemâyâ beklenen değeri vermeyip aksine onların idare üzerindeki nüfuzlarını kırmaya çalışması önemli rol oynadı.⁷ Mizacı babasından oldukça farklı ve sert olan Hakem, acımasızlığı ile ön plana çıktı. İsyanlıları infaz ederek ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırdı.⁸ Oğlu II. Abdurrahman'a istikrara kavuşmuş bir ülke bıraktı.

II. Abdurrahman'ın (822-852) iktidarı, tarihi kaynaklara Endülüs halkının Emevi Devleti yönetiminde barış içinde yaşadığı en parlak ve istikrarlı dönem olarak geçmiştir. Yine de diğer emirlerden farklı olmaksızın başta ailesi olmak üzere değişik gruplara mensup insanların çıkardığı isyanlarla mücadele etmek zorunda kaldı.⁹ Eyyâmü'l-Arûs (düğün günleri) olarak adlandırılan iktidarının sonlarına doğru, bilim, kültür, dil ve edebiyat alanlarında son derece ilerlemiş bir devletin başında bulunuyordu.

Fakat Endülüs Emevi Devleti'nin en parlak günlerini yaşadığı II. Abdurrahman'ın 852 senesinde ölümüyle önceki dönemlerden oldukça farklı ve tehlikeli bir dizi iç karışıklık ve isyanın baş gösterdiği yeni bir dönem başlamıştır. Devletin beşinci Emiri Muhammed (852-886) zamanında ülkede birden patlak veren isyanlar, zamanla güçlenmiş ve önceki dönemlerde gerçekleşen isyanlardan farklı bir mahiyet taşıdığını belli etmiştir. Nitekim Emir Münzir (886-888) döneminde devam eden, Emir Abdullah (888-912) dönemine gelindiğinde devletin Kurtuba hariç her bölgesini kuşatan ayaklanma ve karışıklıklar, baş edilmesi güç bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde, Müvelledûn başta olmak üzere

⁵ İbn İzâri, Ebu Abdullah Muhammed el-Merrakuşî, *el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbari'l-Mağrib ve'l-Endülüs*, thk. G. S. Colin – E. Levi Provençal (Beyrut: Dârü's Sekâfe, 1403/1983), 2/62-64.

⁶ İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/70.

⁷ Lütfü Şeyban, *Endülüs* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2016), 27.

⁸ Reinhart Pieter Anne Dozy, *Histoire des Musulmans d'Espagne "Spanish Islam"*, trans. F. Griffin Stokes (London: Chatto-Windus, 1913), 250-256.

⁹ Prof. Dr. Bîrsel Küçükşipahioğlu vd., *İslam Tarihi ve Medeniyeti Külliyyatı*, 64.

Araplar ve Berberîler çoğunlukta bulundukları bölge, şehir ve kalelerde merkezî idareye karşı ayaklanmışlardır.¹⁰

Emir Muhammed'in tahta çıkmasından çok kısa bir süre sonra, babasının oluşturmaya çalıştığı istikrarlı ve huzurlu dönem, onun ölümüyle çıkan isyanların ardından bozulmuştur. İlk olarak Tuleytula halkı ayaklanmış, ardından Benû Kasî ve Benû Mervan hareketini güney Endülüs'teki İbn Hafsûn hareketi izlemiştir. Uzun müddet devletin baş etmek zorunda kaldığı bu ve benzeri büyük ayaklanmaların yanı sıra birçok ufak isyan teşebbüsü de olmuştur.

Tüm bu ayaklanmalar tam anlamıyla bastırılmadığı gibi, daha sonraki iki Emirin dönemlerinde iyice hız kazanmıştır. Bu karmaşanın devletin bekasını tehdit edecek boyuta ulaşması ve sonucunda siyasi parçalanma riski altında kalınmasından dolayı tarihçiler bu dönemi "Birinci Büyük Fitne Dönemi" olarak isimlendirmişlerdir.¹¹

Şimdi bu fitne hareketinin en önemli ayaklanmalarını 3 bölge şeklinde özetle ele alıp, asıl olarak bu isyanların sebepleri üzerinde durmak istiyoruz.

B. Bu Dönemde Meydana Gelen Başlıca İsyân Hareketleri

1. Endülüs'ün Kuzeyindeki İsyânlar

Endülüs'ün kuzeyindeki isyanların en büyüğü, Hristiyan krallıklar ile sınır bölgesinde bulunan Sarakusta ve Tutîle/Tudela çevresinde nüfuz sahibi olan Benû Kasî ailesinin isyanıdır. Bu aile bölgede isyan eden İspanyol asıllı Müvelled ailelerden birisidir.¹² İslâmiyet'i sonradan kabul etmiş olan aristokrat ailenin nesiller boyu bölgede söz sahibi olması devleti bir müddet sonra tedirgin etmiştir. II. Abdurrahman'ın her iki şehrin de idaresini Kasî'lerden alarak Araplar'dan seçilen kişilere vermesiyle yönetimle aralarındaki iyi ilişki bozulmuştur.¹³

¹⁰ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Ağustos 2020).

¹¹ Abdülmecîd, en-Na'naî, *Târihu 'd-devleti 'l-Emeviyye fî Endelüs* (Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiye, 1986), 253; S. Abdülaziz Sâlim, *Târihu 'l-Muslimîn ve Asârihim fî 'l-Endelus* (Lübnan: Dârü'l Meârif, ty.), 265.

¹² İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, *Cemheretü Ensâbü'l-Arab*, thk. Komisyon (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 502; Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 180.

¹³ İbnü'd-Delâî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Enes b. Dilhâs el-Uzrî ed-Delâî, *Terşî 'u 'l-aḥbâr ve tenvî 'u 'l-âşâr ve 'l-bustân fî garâ'ibi 'l-büldân ve 'l-mesâlik ilâ cemî 'i 'l-memâlik*, thk. Abdülaziz el-Ehvânî (Madrid: Mehad ed-Dirâsât el-İslâmiyye, 1965), 29.

227/842 yılında Kasî ailesinden eski Tutîle valisi olan Mûsâ b. Mûsâ Hristiyan topraklar üzerine yapılan bir sefere katılmayacağını bildirerek devlete isyan etmiştir. Bunun üzerine II. Abdurrahman'ın itaat etmesini sağlamak için gönderdiği birlikler karşısında eman istemek zorunda kalan Musa, Tutîle valiliğinde kalmak şartıyla itaat edeceğini bildirmiştir.¹⁴ Bu sayede bölgede yeniden hâkimiyet kurmayı başaran Kasî ailesinin hükümetle arası düzelmiş, buna ek olarak Musa'nın katıldığı seferlerde üstün başarılar elde etmiş olması bazı Hristiyan kaynaklarında kendisinden “İspanya'daki üçüncü Kral” unvanıyla bahsedilmesine sebep olmuştur.¹⁵

Musa b. Musa'nın hem valilik görevini tekrar elde etmiş olması hem de siyasi başarıları sayesinde adının birileri tarafından kral olarak zikredilmeye başlaması muhtemelen bağımsız olma arzusunun körüklemesidir. Kurtuba Emirliği'ne ismen bağlı olsa da devletin bölgedeki tasarrufunu haksız buluyor ve eline geçen her fırsatı sahip olduğu topraklardaki nüfuzunu arttırmak için kullanıyordu. Bunun için direk isyan etmektense, isyan edenleri desteklemeye başlamıştı.¹⁶ Bir müddet sonra Leon Kralı I. Ordoneo karşısında yenilgiye uğraması, görevden azledilmesi için yeterli bir sebep olarak görüldü. Dönemin Emiri Muhammed tarafından azledilmesinden bir süre sonra Musa vefat edince, onun oğulları bölgede hâkimiyet kurmak için ayrı şehirlerde isyan ettiler.¹⁷ Zamanla oğullardan biri Kurtuba'ya götürülerek idam edilmiş, diğerlerinin isyanı bölgeye Arap Tucîbi ailesinin yerleştirilmesi sayesinde bastırılmıştır.¹⁸

Benû Kasî ailesi, sonraki emirlerin (Münzir ve Abdullah) döneminde aktif olarak isyan girişiminde bulunmasalar da, merkezi idareden kopuk olmaları III. Abdurrahman idareye geçinceye kadar devam etmiştir. Bundan sonra Kasî ailesi kendi içlerinde düştükleri anlaşmazlıklar yüzünden giderek hızlanan bir çöküşün içine girmiştir.¹⁹

Aileye mensup bazı kişiler, III. Abdurrahman idaresindeki Kurtuba hükümetinin aktif tüm isyanları bastırmakta başarılı olduğunu görünce, itaat

¹⁴ İbnü'd-Delâî, *Terşî'u'l-aḥbâr*, 30.

¹⁵ Kenneth Baxter Wolf, *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain* (Liverpool: Liverpool University Press, 2011), 142; Dozy, *Spanish Islam*, 312.

¹⁶ P. Chalmers, “Banû Kasî”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition* (Leiden: Brill, 1997), 4/713.

¹⁷ İbnü'd-Delâî, *Terşî'u'l-aḥbâr*, 30-31.

¹⁸ İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/101; İbn Hayyân, *el-Muktebes fî târihi'l-Endelüs*, thk. P. Melchor M. Antuna (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1937), 20.

¹⁹ İbnü'd-Delâî, *Terşî'u'l-aḥbâr*, 38-39.

etmeyi seçmiştir. Hala isyan etmekte ısrarcı olan bazıları, halkın girişimi ile şehirden kovulmuş ve hanedanın geri kalanları III. Abdurrahman'ın ordusunda görev yapmak üzere Kurtuba'ya götürülmüştür. Otoriteyi tanımak istemeyen bazı aile mensupları ise Hristiyanlığa dönüp Leon ve Navarra krallarının saflarına geçmiştir.²⁰

2. Endülüs'ün Orta Kısımındaki İsyanlar

İber Yarımadası'ndaki en eski şehirlerden biri olan Tuleytula (Toledo), Roma hâkimiyetinde iken başpiskoposluk statüsü ile Hristiyanlık için dini bir merkez, ardından Vizigotlar'ın idaresine girip başşehir olunca siyasi hayatın da ana merkezi olmuştur. Bu durum Tuleytula'yı birçok asilzâdenin ve Hristiyan din adamının yerleşmek için seçtiği bir şehir haline getirmiştir.²¹

Müslüman idaresine girdikten sonra Emir I. Abdurrahman zamanına kadar adını isyanların arasında görmediğimiz şehir bu dönemden itibaren yönetim ile uzun soluklu bir mücadeleye girerek birçok kez isyan hareketinde bulunmuş veya isyanların başını çekmiştir. Emir Muhammed dönemine kadar şehirdeki küçük isyanlar kolaylıkla bastırılmış, büyümesine müsaade edilmemiştir. Ancak I. Muhammed'in emirlik görevine gelmesinden çok kısa bir zaman sonra Tuleytula şehri toplu bir şekilde ayaklanmıştır. İsyancılar Tuleytula valisini tutuklayarak, Kurtuba idaresinin elinde bulunan rehinelerinin teslim edilmesini şart koşmuştur.²²

Emir Muhammed isyanları bastırmak için Tuleytula'ya gönderdiği birliklerin isyancılara mağlup olduğunu öğrenince, bizzat kendisinin başında olduğu bir orduyla Tuleytula üzerine yürüdü. Emir'in geldiğini öğrenen Tuleytulalılar Galicia (Cıllikiye) Kralı Ordono'dan (Ordono b. İzfûnş) yardım istediler.²³ Hristiyanların harekete dâhil olmaları çok sayıda Müslümanın gönüllü olarak isyancılara karşı devletin yanında yer almasına sebep olmuştur.²⁴ 240/854 yılında Emir Muhammed ile aralarında gerçekleşen savaşta bozguna uğratılan isyancılar, kısa süreli sakinliğin ardından 244/858 yılında yeniden Emir ile karşı

²⁰ A. H. Miranda, "İbn Kasi", *The Encyclopaedia of Islam New Edition* (Leiden: Brill, 1997), 3/816; İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbü'l Arab*, 503.

²¹ Fukuzo Amabe, *Urban Autonomy in Medieval Islam: Damascus, Aleppo, Cordoba, Toledo, Valencia and Tunis* (Leiden: Brill, 2017), 118-119.

²² İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/94.

²³ İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/94-95.

²⁴ Muhammed Abdullah İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs* (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1997), 292.

karşıya gelmek üzere isyan etmişlerdir. Bu sefer yıldırma politikası güden Emir, isyancıların üzerinden geçeceği köprünün ayaklarını tahrip ettirmiş, pek çoğu nehrin sularında boğularak ölmüştür.²⁵

Bir yıl sonra 245/859'te Tuleytulalılar, otoriteyi tanımak için Emir'den eman isteyince talepleri kabul edilmiştir. 259/873 yılında ikinci defa emân verilen şehir halkından yeniden isyan etmemeleri için rehineler alınarak vergi konusunda ittifak edilmiştir.²⁶ Ancak 273/886 yılına gelindiğinde, ülkenin diğer kısımlarında çıkan isyanlardan faydalanarak yeniden yönetimden kopan Tuleytula, ilk olarak Berberilerin, ardından da kısa süreliğine Benû Kasî ailesinin egemenliği altına girmiştir.²⁷

III. Abdurrahman devlet idaresine geçtiğinde, uzun bir müddet idareden bağımsız olarak varlığını sürdüren Tuleytula'yı itaat altına almak için, 318/930 yılında aralarında fakihlerin de yer aldığı bir heyet gönderdi. Şehir itaat etmemekte diretince kuşatma altına alındı.²⁸ Bunun üzerine Hristiyan Leon Krallığı'ndan yardım isteyen isyancılar mağlup edildi. Fazla vergilerden muaf tutulmak ve ağır işlerde çalışmaya zorlanmamak gibi öne sürdükleri şartların devlet tarafından kabul edilmesi üzerine teslim oldular.²⁹ Böylece uzun yıllardır devletin baş etmek zorunda kaldığı Tuleytula şehri 320/932 yılında tamamen itaat altına alınmış oldu.

Endülüs'ün orta kesiminde bulunan Mâride şehri de isyan ederek devletten kopan şehirlerdendir. Tuleytula'dan farkı, halkın topluca hareket etmesi ile değil de, isyana liderlik eden Müvelled Abdülmelik İbn Mervan tarafından başlatılmış ve yürütülmüş olmasıdır. İsyana başlamasının sebepleri açıkça belirtilmese de, ileride bağımsız bir yönetici olarak vergi ödememeyi talep etmesinden, onun en başından beri Emevi idaresinden kopuk kendi bağımsız şehir yönetimini arzuladığını söyleyebiliriz.

²⁵ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/95-96.

²⁶ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/101.

²⁷ el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsani el-Mağribi, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratib*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1997), 1/429, Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, "Zünnûniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Ağustos 2020).

²⁸ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/202-203.

²⁹ Joseph F., O' Callaghan, *A History Of Medieval Spain* (New York: Cornell University Press, 1975), 122; İbn Hayyân, *el-Muktebes fî târihi'l-Endelüs*, thk. Pedro Chalmeta (Rabat-Madrid: el-Ma'hadi'l İsbani el-Arabi İi's- Sekâfe, 1979), 321.

İlk isyan girişimi sonunda tutuklanarak Kurtuba'ya götürülen İbn Mervan, Emir Muhammed'in vezirlerinden Hâşim b. Abdülaziz'in kendisi hakkında rencide edici sözler sarf etmesi nedeniyle Kurtuba'dan kaçarak Mâride'nin güneydoğusundaki Kal'atü'l-haneş'e (Alange) sığındı.³⁰ Sıkı bir kuşatmanın ardından teslim olmak zorunda kalınca, yeniden tutuklanmak yerine Batalyevs'te ikamete mecbur edildi.³¹

Henüz küçük bir köy olan Batalyevs'i şehir haline getirmek için imar çalışmalarına³² başlayan İbn Mervan aynı zamanda da üçüncü defa isyan etmek için destekçi aramaya başladı. Ülke içinden ve Hristiyan güçlerden yanına çektiği kimselerle Hâşim b. Abdülaziz komutasındaki Emevi ordusunu bozguna uğrattı. 263/877 yılında Emir Muhammed'in oğlu Münzir komutasındaki ordu, şehrin etrafındaki tüm surları yıkarak isyancıları savunmasız bırakınca, İbn Mervan III. Alfonso'ya sığınmak zorunda kaldı.³³

İsyancıları temizlemek için 263/877 yılında Asturias topraklarına giren Emevi ordusunun Hristiyan kuvvetler karşısında büyük bir yenilgiye uğraması, III. Alfonso'ya Endülüs topraklarına saldırma cesareti vermiş ve Mâride'ye kadar ilerlemiştir.³⁴ Onunla aynı safta Müslümanlara karşı savaşan İbn Mervan ise, Alfonso'nun çok sayıda Müslüman katlettiğini, bunların içinde kendi akrabalarından kimselerin de eziyet çektiğini gördükten sonra saf değiştirerek yeniden Batalyevs'e dönmüştür.³⁵

Batalyevs'e döndükten sonra Batı Endülüs'teki Müvelledler'in lideri konumuna gelen İbn Mervan, Mâride civarındaki şehirlere saldırmaya başlayınca Emir Muhammed İbn Mervan'ın ne istediğini öğrenmek için elçi gönderince İbn Mervan'ın cevabı: "Batalyevs ve civarını bana bırakın. Ben burayı imar etmek ve

³⁰ Lisanüddîn İbnü'l-Hatîb, *A 'mâlû'l-a 'lâm fî men bûyi 'a kable'l-ihtilâm min mülûki'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasen (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/22; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/102.

³¹ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/102.

³² İbn Abdülmün'im el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Müessesetü Nâsiri's-sekâfiyye, 1400/1980), 93.

³³ Dozy, *Spanish Islam*, 312-313, İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/103.

³⁴ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. Pedro Chalmeta, 120.

³⁵ İbn Hayyân, *el-Muktebes fî târihi'l-Endelüs*, thk. Mahmûd Ali Mekki (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1973/1393), 396-397.

halkımı burada toplamak istiyorum. Ancak benden ne vergi ne de bir şey yapıp yapmamam hususunda istekte bulunmayın.”³⁶ olmuştur.

İsyanını büyütmemesi için şehrin idaresi kendisine bırakılan İbn Mervan, bu tarihten itibaren ölünceye kadar hükümete karşı herhangi bir ayaklanma girişiminde bulunmamıştır. Vefat ettikten sonra yerine geçen oğulları, III. Abdurrahman'ın 317/929 yılında Batalyevs'i itaat altına almak için uyguladığı sert kuşatmaya dayanamayarak teslim olmak zorunda kalmışlardır.³⁷ Bu sayede Benû Mervan hareketi son bulmuş, bölgeye merkezi idareden gönderilen vali atanmıştır.³⁸

3. Endülüs'ün Güneyindeki İsyanlar

“Endülüs tarihindeki en önemli isyan hareketi” olarak nitelendirilen Ömer b. Hafsûn isyanı Endülüs'ün güneyinde bulunan Ronda dağları arasındaki Bobastro kalesinden, Emir Muhammed'e karşı başlatılan bir harekettir. İslâmiyet'i sonradan kabul etmiş İspanyol asıllı kimselerden (Müvelledûn) biri olan İbn Hafsûn, ilk olarak 262/878 yılında vergilerin haksız uygulamalar ile zorla toplatılmasına karşı çıkarak halkın ayaklanmasına öncülük etmiştir.³⁹

Ardından 266/880 yılında Bobastro'da gerçek anlamda isyan etmiş ve Emir'e bağlı askerleri mağlup etmiştir. Bu başarısı sayesinde ünü etrafa yayılan İbn Hafsûn'un etrafına destekçileri toplanmaya başlamıştır.⁴⁰ Bunun üzerine isyancıları bastırması için görevlendirilen Vali Hâşim b. Abdülaziz, İbn Hafsûn'u teslim olmaya mecbur ederek Kurtuba'ya götürmüştür.⁴¹

Kendisine orduda görev verilen İbn Hafsûn bu sayede hem gönlü kazanılarak hem de göz önünde tutularak isyana teşebbüs etmesi engellenmek istenmiş olmalıdır. Katıldığı seferlerde elde ettiği başarılar sayesinde bazı kimseler tarafından isyan etmeye teşvik edilmesi ve aynı zamanda devlet erkânıyla arasındaki bazı gerginlikler yüzünden Kurtuba'dan kaçarak yeniden

³⁶ İbnü'l-Kütüyye Ebu Bekir Muhammed Kurtubî, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri - Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnani, 1409/1989), 2/102.

³⁷ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. Pedro Chalmeta, 271.

³⁸ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. Pedro Chalmeta, 272.

³⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs'te Müvelledun Hareketleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi 1989), 257.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1997), 6/390.

⁴¹ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 2/104.

isyan etmiştir.⁴² Sonraki Emir Münzir Bobastro'yu kuşatma atına aldığı bir seferde aniden vefat edince,⁴³ kuşatma tamamen kaldırılmıştır. Münzir'in yerine tahta geçen Emir Abdullah (275/888) İbn Hafsûn'u tamamen izole edemeyeceğini, dolayısıyla onunla bir anlaşmaya varması gerektiğini düşünerek isyan etmekten vazgeçirmek için Reygo bölgesinin hâkimiyetini ona vermiştir.⁴⁴

Bununla yetinmeyen İbn Hafsûn, yeniden isyan edince Emir Abdullah ile arasında uzun soluklu bir mücadele başlamıştır. Gerek saldırı gerekse kuşatma ile itaat altına alınmaya çalışılan isyancı liderin hâkimiyeti gün geçtikçe genişlemiş, devletin idare merkezi Kurtuba yakınlarına kadar hücum ağını genişletmiştir. İbn Hafsûn'un idare merkezine bu kadar yaklaşması Emir Abdullah'ı tedirgin etmiştir. Topladığı on dört bin kişilik ordusuyla, 273/891 yılında Poley üzerine sefer düzenlemiştir.⁴⁵ Poley savaşında yenilerek ailesi ile birlikte kaçmak zorunda kalan İbn Hafsûn,⁴⁶ toparlanarak defalarca isyan girişiminde bulunmuş ve devleti zor durumda bırakmıştır. Buna karşılık Emir Abdullah İbn Hafsûn'u yıldırma ve gücünü zayıflatmak için zaman zaman birliklerini Bobastro'ya göndermiştir.⁴⁷ Bu seferler karşısında yetersiz kaldığını anlayan İbn Hafsûn, Hristiyan nüfustan ve kuzeydeki Hristiyan krallıklardan destek alabilmek için 286/899 yılında Hristiyanlığı kabul ettiğini ilân etmiştir.⁴⁸

Daha önce onun saflarında yer alan Müslümanların, Hristiyanlığa geçtikten sonra İbn Hafsûn ile savaşmanın bir cihat olduğunu düşünüp ona karşı Emir'in ordusunda yer alması, destekçilerini kaybetmesine sebep olmuştur.⁴⁹ Yine de İbn Hafsûn, Emir Abdullah vefat edinceye kadar aralıklarla isyan teşebbüsünde bulunmaya devam etmiştir.

300/912 yılında tahta geçen III. Abdurrahman, direk İbn Hafsûn üzerine yürümekten önce onu destekleyen kişileri ve hâkimiyeti altında olan diğer küçük yerleri yeniden idare altına alma yoluna gitmiştir.⁵⁰ Endülüs'te baş gösteren kıtlık

⁴² İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 2/104-105.

⁴³ İbn Saîd, Ali b. Musa, *el-Muğrib fî Hule'l-Mağrib*, thk. Şevki Dayf (Kahire: b.y., 1372/1953), 1/54.

⁴⁴ Roger Collins, *A History of Spain, Caliphs and Kings: Spain, 796–1031*, ed. John Lynch (New Jersey: Wiley-Blackwell Publishing, 2012), 122.

⁴⁵ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 104.

⁴⁶ Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütüb vel-Vesâikil-Kavmiyye, 2003), 23/395.

⁴⁷ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/124.

⁴⁸ Collins, *A History of Spain*, 123-124.

⁴⁹ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/139.

⁵⁰ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/160-162.

ve hastalıklar yüzünden isyan teşebbüslerine mecburi olarak ara veren İbn Hafsûn, Eylül 305/917'de 72 yaşında iken ölmüştür.⁵¹ Bunun üzerine İbn Hafsûn'un oğulları, babalarının adına isyan etmeyi 11 yıl daha sürdürmüşlerdir. III. Abdurrahman aralıklar ile Bobastro üzerine seferler düzenleyerek, İbn Hafsûn'un kendisi gibi liderlik vasıfları taşımayan oğullarını yıldırıp teslim olmaya zorlamıştır. İsyanı sürdüren son oğlu Hafs'ın da 315/ 928'de teslim olmaya karar vermesiyle, Bobastro tüm isyancılardan temizlenmiş,⁵² böylece devleti yarım asırdan fazla uğraştıran ve oldukça yıpratıp zor zamanlar yaşatan bu büyük isyan hareketi son bulmuştur.

Emir Muhammed döneminde başlayıp, Kurtuba haricinde her bölgeyi saran bağımsızlık hareketleri, Emir Abdullah döneminde İşbîliye'de de hız kazanmıştır. Müslümanların Kurtuba'dan önceki idarî merkezi olan İşbîliye (Sevilla),⁵³ Endülüs'ün ve başkent Kurtuba'nın güney batısında yer alan önemli şehirlerden birisidir.⁵⁴

Nüfuz sahibi Arap aileler arasındaki bölgede hâkimiyet kurma çabası Araplar ile Müvelledûn arasında sürecek bir asabiyet çatışmasına dönüşmüştür. İlk olarak Arapların saldırısı ile başlayan çekişmede Benû Haccâc'dan bir kişinin ölmesi, sorunun Emir'e taşınmasını sağlamıştır. Arap asıllı Benû Haccâc ailesinin, asıl saldıran tarafın Muvelledûn olduğunu iddia etmesi üzerine, haklı taraf tam olarak anlaşılamamış ve meselenin üstü kapatılmıştır.⁵⁵

Araplar kendi haklılıklarını tam olarak desteklemeyen idareye karşı mesafe koyarak kendi bölgelerine çekilmişlerdir. Ardından İşbîliye'nin doğusunda bulunan Karmûne şehrini ve Kurye kalesini ele geçirerek Emevi idaresine karşı ayaklanma başlatmışlardır.⁵⁶

Emir Abdullah bu durumdan haberdar olunca, durumu istişare etmek için vezirleriyle görüşmüş ve neticede Arapların işgal ettikleri yerlerden geri çekilmeleri ve yeniden itaat altına girmeleri karşılığında Benû Haccâc'dan öldürülen kişinin kisası olarak Müvelledûn'dan İbn Gâlib'in öldürülmesi yönünde karar çıkmıştır. Neticede Araplar geri çekilirken, İbn Gâlib'in suçsuz olduğu

⁵¹ *Ahbâru Mecmû'a*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1409/1989), 135.

⁵² İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/193-195.

⁵³ *Ahbâru Mecmû'a*, 28; İbn İzârî, *El-Beyânü'l-Muğrib*, 2/25.

⁵⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrût: Dâru Sadir, 1995), 1/195.

⁵⁵ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 70-71.

⁵⁶ İbnü'd-Delâî, *Terşî'u'l-aḥbâr*, 103; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 72.

halde Araplar tercih edilerek öldürülmesi, Müvelledûn tarafından öfke ile karşılanmıştır.⁵⁷

Müvelledûn'un başlattığı ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastıran hükümet,⁵⁸ bu tavrı sayesinde Arapların şehirdeki nüfuzunun yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim şehrin gerçek kontrolü ve idaresi artık Benû Haccâc ve Benû Haldun'un eline geçmiş, ancak merkezden gönderilen valiler şehirde söz sahibi olmayı bir türlü başaramamıştır.⁵⁹

Bir müddet sonra 282/895 yılında İşbiliye'deki Arapların hükümetin çağrısıyla çıktıkları seferin, Batı'ya değil Doğu'ya olduğunu öğrenmesiyle içlerinden bazı gruplar gizlice askeri birliği terk etmişlerdir. Bu yüzden önde gelen Arap ailelerinin birkaç üyesi ordunun düzenini bozdukları gerekçesiyle tutuklanmıştır.⁶⁰

Ömer b. Hafsûn'un başlattığı isyan hareketi giderek şiddetlenmeye başlayınca, Emir'in vezirlerinden bazısı, tutuklanarak Kurtuba'ya getirilen isyancı liderlerin İşbiliye'ye geri dönmelerinin daha uygun olacağını, İbn Hafsûn'un İşbiliye'yi ele geçirme ihtimaline karşı şehri savunacak birilerinin olması gerektiğini söylemişlerdir. Bu görüşü mâkul bulan Emir, isyancılara Kurtuba Camii'nde ellişer defa Emevi idaresine itaatten çıkmayacaklarına dair yemin ettirip, aralarından bir kısmını rehin olarak Kurtuba'da alıkoyarak diğerlerini İşbiliye'ye göndermiştir.⁶¹

Ancak şehre geri dönen isyancılar, söz verdikleri itaati sergilemeyerek Emir Abdullah'a ödedikleri vergiyi kesmiş, halkın mallarını gasp etmeye başlamışlardır. İbrahim b. Haccâc şehrin valisi olmayı talep etmiş, aynı dönemde Endülüs'ün her tarafındaki iç karışıklıklar ile baş etmek zorunda olan Emir Abdullah, onun talebini geri çevirememiştir.⁶²

Emir Abdullah'tan sonra 300/912 yılında başa geçen III. Abdurrahman, uzun zamandır idareden kopuk olan İşbiliye şehrini merkezi idareye yeniden bağlamak için bir birliğini şehre göndermiştir. Savunması zayıflayan şehir Emevi

⁵⁷ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 73.

⁵⁸ Dozy, *Spanish İslam*, 344-346; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 75.

⁵⁹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 79.

⁶⁰ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 80.

⁶¹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 82.

⁶² İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 82.

ordusuna yenilince teslim olmak zorunda kalmıştır.⁶³ Böylece İşbiliye 301/913 yılında Emevi idaresine bağlanarak, itaat altına alınmıştır.⁶⁴

C. Büyük Fitne Hareketinin Genel Sebepleri

1. Toplumsal Faktörler

Endülüs toplumu, etnik bakımdan çeşitli unsurları bir arada barındıran çok kültürlü bir toplumdur. Vizigotlar ve Hispano-Romanlar, yerli İspanyol halkı meydana getirmekteydi.⁶⁵ İslâm fetihleri ile topluma Araplarla birlikte Berberi⁶⁶ ve diğer ırklardan Müslüman olan Mevâlî ⁶⁷(Arapların, Berberi ve diğer kavimlerden azatlıları) olmak üzere yeni ırklar katılmıştır. Farklı etnik kökenlerden meydana gelen bu yeni grupların ortak inancı olan İslâm ise, Hristiyanlık ve Yahudilik'ten sonra Endülüs'e giren üçüncü din oldu.

Bu unsurlara zaman geçtikçe yenileri eklendi. İslâm'ı kabul eden yerli İspanyol halkın soyundan gelen nesiller Muvelledûn'u oluşturdu. Din değiştirmemekle birlikte Arap dil ve kültürünü benimseyen yerli halka ise Müsta'rib (Mozarab) ismi verildi.⁶⁸

Muvelledûn'un çok az bir kısmı ya dünyevi sebeplerle ya da korkudan dolayı İslâm'ı kabul etmiş (gizli Hristiyanlar olarak adlandırılan) olsa da, büyük çoğunluğu gönüllü olarak İslâm'a girmeyi tercih etmiştir.⁶⁹ Müslüman yöneticilerin, yerli halka karşı eski dinlerini ve kültürlerini muhafaza etme konusunda son derece toleranslı davranması, İslâmlaşma sürecini hızlandırmıştır. Nitekim Muvelledûn III./IX. yüzyıldan itibaren Endülüs'teki Müslüman nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaya başlamıştır.⁷⁰

⁶³ İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/163-164; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. Pedro Chalmeta, 72-80.

⁶⁴ İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/130; İbnü'd-Delâi, *Terşî'u'l-aḥbâr*, 104.

⁶⁵ O' Callaghan, *A History Of Medieval Spain*, 149.

⁶⁶ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtade' ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarahum min zevi's-sultâni'l-ekber*, thk. Halil Şehade (Beyrut: Dâr'ül-Fikr, 1408/1988), 4/150.

⁶⁷ İbn Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 2/40-41.

⁶⁸ Allan Cutler, "The Ninth-Century Spanish Martyrs' Movement and the Origins of Western Christian Missions to the Muslims", *The Muslim World* 55/4 (Ekim, 1965), 321-339.

⁶⁹ Dozy, *Spanish Islam*, 240.

⁷⁰ Mehmet Özdemir, "Müvelledûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Ağustos 2020)

Çok sayıda kültürün ve dinin bir arada yaşadığı bu toplumda, fetih yıllarından itibaren anlaşmazlıkların meydana gelmiş olması tabii bir sonuçtur. Ancak kısa sürede çözüme kavuşturulan bireysel anlaşmazlıkların toplu bir halk hareketine dönüşmesi veya isyancı liderler etrafında toplanarak devlete karşı şekillenmesi ancak Emir Muhammed'in iktidara gelmesiyle başlayan fitne döneminde olmuştur. Özellikle nüfusun çoğunluğunu oluşturan Muvelledûn, içinde bulundukları sosyal statüden ve Emevîlerin idaresinden memnun değildi. Soylarından gurur duyan Arapların, Müslüman olsalar bile Arap olmadıkları için Müvelledûn'a ikinci sınıf muamele yapmaları Müvelledûn'un memnuniyetsizliğinin temelinde yatan sebeptir.⁷¹

Valiler dönemine ait İbn Kutîyye'de geçen bir rivayet, Arapların Arap olmayanlara karşı bakış açısını daha iyi anlamamızı sağlamaktadır;

Sumeyl b. Hâtîm el-Kilâbî çocuklara Kuran öğreten bir hocaya “İşte biz (galibiyet ve hâkimiyet) günlerini insanlar arasında devredip dururuz” ayetini okuturken rastlar ve ayetin “Araplar arasında devredip dururuz” şeklinde olması gerektiğini söyler. Hoca, “insanlar arasında” diye tekrar edince Sumeyl “Ayet böyle mi indi?” diye sorar ve hoca evet diye cevap verir. Bunun üzerine Sumeyl “Vallahi bu durumda köleler ve değersizler bizimle beraber iktidara ortak olacaklar” demiştir.⁷²

Arapların bu tutumu Emirlik Döneminde de devam etmiştir. Arap olmayanları “köleler” (Mevâlî) olarak nitelendirmelerine şiirlerinde kullandıkları ibarelerde rastlamak mümkündür. Abdullah adlı Arap bir şair, fitne döneminde İşbiliye'deki Araplar ile Müvelledûn arasında meydana gelen olaylardan bahsederken Müvelledûn'u “köle döller” diyerek küçümsemiş ve kendi soylarıyla övünerek anlatmıştır;

“Elde kılıç şu köle döllerinin kökünü kazıdık,

Cesetlerinden yirmi bini yere serilmiş,

Ötekilerini ise el- Vâdî'l-Kebîr nehrinin dalgaları sürüklüyor,

Onların sayıları ne kadar çoktu! Ama biz azalttık.

⁷¹ Samuel Parsons Scott, *History of the Moorish Empire in Europe* (Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 1904), 536.

⁷² İbn Kûtîyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 2/60.

Bizler Kahtan'ın nesliyiz,

Atalarımız arasında Yemen'e hükmetmiş sultanlar var,

Hâlbuki şu köleler hep babadan oğula köledirler,

Alçaklar, Köpekler!”⁷³

Müslüman olsun veya olmasın Arap ırkından olmayanları iktidara rakip olarak gören milliyetçi zihniyetleri, yönetimde Araplara öncelik tanınmasına yol açmıştır. Sayıca azınlık olmalarına rağmen Araplar, idari ve askeri aristokrasiyi oluşturuyorlardı ve çoğunlukla Arap olmayan kişilere yönetimde yer vermiyorlardı.⁷⁴

Bu durumdan dolayı zamanla çoğalan etnik unsurlar arasında anlaşmazlıklar artmaya başlayarak fitne döneminde gerçekleşen isyanların temelinde yatan faktörlerden biri haline gelmiştir. Özellikle Arap olmayanların ikinci sınıf muamele gördükleri tutumdan duydukları rahatsızlık ve yönetimde kendilerine yeterince yer verilmiyor olması, en önemli isyan hareketlerinde liderliğin Müvelledün kesimden kişilerde olmasına sebebiyet vermiştir.

Ayrıca Tuleytula ve Sarakosta'daki soyluların Vizigotlar döneminden beri sahip oldukları eski mevki ve makamlarını kaybedip bu şekilde ikinci sınıf vatandaş yerine konmalarını kabullenemedikleri için, eski yönetici ve üst makam sahipleri olarak Araplara karşı hoşnutsuzlukları artmış ve bu da isyanların bu bölgelerde daha hızlı yayılmasına sebep olmuştur.

İbn Hayyân Müvelledün ve Arapların arasındaki durumu şöyle özetlemektedir;

“İnsanlar fitneye meyiletti. Bu zamanda Araplarla Müvelledün ve Acem arasındaki olaylar giderek kötüleşti; herkes asabiyeye sarıldı; gruplaşmalar başladı; böylece cahiliyeye döndüler; karşılıklı birbirlerinin kanlarını döktüler.”⁷⁵

İsyanların temelinde asabiye faktörünün olduğunu isyancı liderlerin sözleri de desteklemektedir. Örneğin İbn Hafsûn Müvelledün'u yanına çekmek için

⁷³ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 85. Şiirin çevirisi için bk.: Özdemir, *Endülüs'te Müvelledün Hareketleri*, 285.

⁷⁴ O' Callaghan, *A History Of Medieval Spain*, 150-151.

⁷⁵ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. P. Melchor M. Antuna, 51.

yaptığı konuşmalarda halkın yönetimden ve Arapların tutumundan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir;

“Ne kadar zamandır Emir size zulmediyor, mallarınızı zorla alıp sırtınıza gücünüzün üstünde yükler (vergiler) yüklüyor. Araplar sizi kendilerine köle olarak görüyor. Kişisel hırsım yüzünden böyle konuştuğumu zannetmeyin. Ben intikamınızı almak ve sizi köle gibi kullanılmaktan kurtarmak istiyorum.”⁷⁶

Bir diğer isyancı lider İbn Mervan’ın, dönemin veziri Hâşim b. Abdülaziz tarafından diğer vezirlerin önünde hakaret içeren cümlelerle küçük düşürülmesi, onun Kurtuba’dan kaçarak yeniden isyan etmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca *el-Muktebes*’te geçen başka bir rivayette Hâşim’in baskına gittiği kaledeki halka eğer aşağı inerlerse onları öldürmeyeceğini söylemesine rağmen sözünde durmadığı geçmektedir. Kaleden inenler içerisinde Hristiyan erkekleri öldürüp, eşleri ve çocuklarını esir aldığı, Müslüman olduğunu söyleyenleri ise Kuran’dan rastgele sureler okumasını isteyerek sınava tabi tuttuğunu, okuyamayan kişilerin Müslüman olmadıklarını öne sürerek öldürülmelerini emrettiğinden bahsedilmektedir.⁷⁷

Yukarıdaki örneklerde geçen Hâşim b. Abdülaziz’in Müvelled kesime karşı haksız ve küçümseyici tutumu, onları isyancıların yanında yer almaya teşvik etmiş olabilir. Benzer bir şekilde Benû Kasî hareketinde, Kasî ailesinden Lübb b. Musa’nın Sarakosta’daki Arapları öldürmesi,⁷⁸ esasında Arap düşmanlığı fikrine sahip olduklarını göstermektedir. Bunda hükümetin Arap yanlısı davranışları etkili olmuştur. Müvelled bir aile olan Kasîlerin yerine Arap kökenli yöneticilerin idareye getirilmesi Müvelledlere yönetimde yer vermeye pek gönüllü olmadıklarını gösterir. Buna karşılık Kasî ailesi kendilerinin çoğunlukta oldukları Kuzey bölgelerinde yönetimin kendi içlerinden Müvelled kimselere verilmesini istedikleri için isyan etmişler, yeniden bölgede söz sahibi olur olmaz devlete itaat ederek isyancı tavırlarından uzaklaşmışlardır.

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere sosyal statülerinden memnun olmayan isyancı kesimin ayaklanmasının temelinde Arapların küçümseyici tutumu olsa da, dönemin içinde bulunduğu kötü ekonomik şartlar ikinci önemli isyan sebebidir.

⁷⁶ İbn İzâri, *el-Beyânü’l-Muğrib*, 2/114, Dozy, *Spanish Islam*, 320.

⁷⁷ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. Mahmûd Ali Mekki, 362-363.

⁷⁸ İbnü’l-Delâî, *Terşî’u’l-ahbâr*, 31.

2. Ekonomik Faktörler

İç karışıklıkların yoğun olduğu Fitne Döneminde, devletin ekonomisi de bundan olumsuz etkilenmiştir. Ekonominin çoğunlukla tarıma dayandığı Endülüs'te,⁷⁹ vergiler devletin önemli gelir kaynakları arasındaydı. Hazineye giren vergiler, şer'î ve örfî olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Şer'î vergiler, dini dayanağı olan ve her dönemde aynı adla toplanan vergilerdi. Müslümanlardan alınan zekât ve gayr-i Müslimlerin ödediği cizye bu gruba girmektedir. Bu şer'î vergilerin dışında, adı ve miktarı dönemden döneme değişebilen "mağârim" adı altında toplanan örfî vergiler vardı.⁸⁰

Özellikle iç savaşlar, tarım ürünlerinin tahrip olmasına sebep olmuştur. Gerek isyanları bastırmak isteyen devlet güçleri gerekse isyancılar, bir caydırma ve yıpratma taktiği olarak sık sık ekili arazileri tahribe, meyve ağaçlarını imhaya teşebbüs etmekteydi.⁸¹ Örneğin 873 yılında Sarakosta'da meydana gelen isyanın bastırılmasında ekili alanlar talan edilmiş ve ağaçlar kesilmiştir.⁸² Yine Tuleytula'da çıkan isyanı bastırmak için isyancıların üzerinden geçeceği köprünün ayakları zayıflatılmış ve nihayetinde köprünün mukavemeti azalınca üzerinden geçen çok sayıdaki isyancı köprünün çökmesi ile nehrin sularına düşerek ölmüştür.⁸³ Devletin kendi eliyle köprüleri, korunaklı kaleleri yıktırması ve ekili arazileri tahrip etmesi isyanların bastırılmasında işe yararken bir yandan da ekonomik olarak telafisi zor maddi zarara yol açmıştır.

Aynı zamanda ülkede meydana gelen deprem⁸⁴ ve kuraklık gibi tabî afetler de ekonomi üzerinde olumsuz etki bırakmıştır. 874 yılında görülen kuraklık nedeniyle halk toprağını ekemediği için mahsul elde edememiştir.⁸⁵ Bu durum halkın ödemek zorunda olduğu öşür vergilerinin azalmasına neden olmuş, elinde avucunda pek bir şey olmayan çiftçilerin de birtakım vergileri ödeme hususunda devletle gerilim yaşamalarına sebep olmuştur.

⁷⁹ O' Callaghan, *A History Of Medieval Spain*, 154.

⁸⁰ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 107-110.

⁸¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 111.

⁸² İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/102.

⁸³ İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/96.

⁸⁴ Emir Muhammed Döneminde 881 yılında halkın korkudan şehirleri terk ettiği büyük bir deprem meydana gelmiştir. bk.: *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, thk. Abdulkadir Bubaye (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007), 193.

⁸⁵ İbnü'l-Kütiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, 2/100.

Nitekim duruma göre miktarları değişebilen vergilendirme sistemi (örfi vergiler) merkezi hükümete karşı toplumsal huzursuzluk ve muhalefetin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. İnsanlar vergilendirmenin ağır bir yük olduğunu düşünüyorlardı.⁸⁶ İç savaşların ve doğal afetlerin olumsuz etkilediği ekonomik hayat, halkın vergileri ödeme noktasında sıkıntı yaşamasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra yöneticilerden bazılarının vergi tahsili konusunda halkın içinde bulunduğu kötü ekonomik tabloyu göz ardı ederek, oldukça katı yaptırımlarda bulunması iç isyanları tetikleyen sebeplerden birisi olmuştur.

Endülüs toplumunun bir parçası olan Müvelledûn, vergileri ödemekle mükellef olan grubun içerisindeydi. Emir Muhammed döneminde ayaklanan isyancı Müvelled lider İbn Hafsûn'un Reygo bölgesinde ilk kez isyana kalkışması, öncelikle bölgede vergileri toplamaktan sorumlu olan görevlinin halka karşı sert uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde İbn Hafsûn'un hareketine destekçi toplamak için çevresindeki Müvelledûn'a hitap ederken bahsettiği sorunlardan birisi de halka güçlerinin üzerinde vergi yüklenmesiydi.⁸⁷ Bu durumu gören Emir Münzir, babasından farklı olarak idareye geldiğinde ilk olarak halkın zorlandığını fark ederek vergileri düşürmüştür.⁸⁸ Ancak geç alınan bu tedbir, bir miktar fayda sağlasa da isyanı tetikleyen daha birçok neden sebebiyle isyanların önüne geçememiştir.

Nüfusun çoğunluğunu Müvelledûn'un oluşturduğu isyancı Tuleytula halkının, şehri III. Abdurrahman'a teslim ederken şart koştukları maddelerden birisi, fazla vergilerin kaldırılmasıydı.⁸⁹ Benzer bir şekilde Batalyevs'te isyan hareketi başlatan İbn Mervan ise, kendisinden vergi alınmamasını, isyan etmeme şartları arasında zikretmişti.⁹⁰

3. Siyasi Faktörler

Bu dönemden önceki valiler, yaşça büyük ve tecrübeli kişilerden seçiliyor olmalarına rağmen, fitne döneminde durumun değiştiği görülmektedir. Emir Muhammed zamanında yaşça küçük ve ehliyeti olmayan kişilerin

⁸⁶ Roberto Marín-Guzmán, "The Causes of the Revolt of 'Umar ibn Hafsûn in al-Andalus (880-928): A Study in Medieval Islamic Social History", *Journal of Arabic and Islamic Studies* (Leiden: E.J. Brill, Temmuz, 1995), 42/180.

⁸⁷ İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/114

⁸⁸ *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 195.

⁸⁹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, thk. Pedro Chalmeta, 322.

⁹⁰ İbnü'l-Kütiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, 2/102.

görevlendirilmesi, halka kötü muamelede bulunmalarına dayanak sağlamıştır. İbn Kutıyye Emir Muhammed dönemindeki valileri şu cümleler ile vasıflandırmıştır:

“Emir Muhammed valileri seçmede özen gösterirdi. Ancak Hâşim (b. Abdilazîz) görev başına gelince, valilerin tecrübeli ve olgun yaştakiler arasından seçilmesi âdetini terk ettirdi. Bunun yerine yaşça genç olanların göreve getirilmesini sağladı. Valiler rüşvete yöneldi ve “el-münâsifun”⁹¹ olarak isimlendirildiler.”⁹²

Görevlilerin liyakatsiz kişilerden seçilmesinin sonuçlarına örnek olarak Hamdûn b. Besîl verilebilir. 874 yılında görülen kuraklık nedeniyle halk toprağını ekmediği için, öşür vergisini ödemeyi gerektirecek mahsul de toplayamamıştı. Ancak Emir Muhammed bunun bir bahane olarak geçerli olamayacağını söyleyerek Hamdûn b. Besîl'i vergileri toplaması için görevlendirmişti. Zalimliği ile bilinen Hamdûn vergi toplamak adına kırbaçlatmaktan öldürmeye varıncaya kadar haksız uygulamalarda bulunmuştu.⁹³

Aynı şekilde Emir Muhammed'in baş vezirliğini yapan Hâşim b. Abdülazîz'in emri altındakilere ve isyancılara karşı kendini beğenmiş ve kıskanç olmaktan dolayı takındığı sert tutumlar, devleti ifsada uğratmıştır.⁹⁴ Buna örnek olarak, isyancı müvelled lider Abdülmelik İbn Mervan'a vezirlerin önünde rencide edici sözler sarf ettiği zikredilmektedir.⁹⁵ Bu sözlerinden dolayı öfkelenen İbn Mervan Kurtuba'dan kaçarak yeniden isyan teşebbüsünde bulunmuştur. Devletin zaten karışık olan siyasi tablosu, Hâşim b. Abdülazîz'in uzlaşmacı olmayan davranışları sebebiyle daha da karmaşık bir hal almıştır.

Yine Hâşim'in hatalı kararlar alarak uyarıldığı rivayetler bulunmaktadır. Komşusunun evini zorla sahiplenmek isteyip reddedilince, ev sahibini hapsedtiği bu durumun öğrenilmesiyle uyarı aldığı zikredilmektedir.⁹⁶ Aynı şekilde, aldığı kararlarda hataların olduğunu ve aceleci olduğu için Emir Muhammed'i de yanlıya sevk ettiğini *el-Beyânü'l-Muğrib*'de geçen şu rivayetten anlıyoruz: “Ey Hâşim, kim aceleyi tercih ederse hata yapar. Eğer biz senin yanlış hükümlerine

⁹¹ Özdemir, ‘el-münâsifun’ kelimesini “Halkın mallarına el koyarak bu malları ikiye bölüp yarısını alanlar” olarak açıklamaktadır. bk. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 104-105.

⁹² İbnü'l-Kütüyye, *Târihu İftitahi'l-Endülüs*, 2/86.

⁹³ İbnü'l-Kütüyye, *Târihu İftitahi'l-Endülüs*, 2/100.

⁹⁴ Salim, *Târihu'l-Muslimîn*, 244.

⁹⁵ İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm*, 2/22.

⁹⁶ İbnü'l-Kütüyye, *Târihu İftitahi'l-Endülüs*, 2/98.

kulak verseydik ve onlara göre hareket edecek olsaydık, biz de senin suç ortağın olurduk. Onun için acele etme, temkinli ve yavaş ol. Zira sen acele edersen, sana da acele edilir.”⁹⁷

Tüm bunlara rağmen Emir Muhammed’in Hâşim b. Abdülaziz’i görevden neden almadığı akıllara gelen bir sorudur. Kuvvetle muhtemeldir ki, Emir Muhammed gerek ülke dışına çıkılan seferlerde gerekse isyanların bastırılması hususunda devlete ettiği hizmetleri göz önünde bulundurarak Hâşim b. Abdülaziz’i görevde tutmayı tercih etmiştir. Ancak Muhammed’den sonra göreve gelen Emir Münzir’in yapacağı ilk düzenlemelerden birisi de Hâşim’in görevden alınması olacaktır. Çünkü Emir Muhammed’in yaptığı görevlendirmeler halkın tepkisini çekerek nefret duygusu uyandırmış, yeri geldiğinde isyancıların hareketlerinin büyümesine sebep olmuştur.

Emir Muhammed’in görevlileri seçerken yanlış kararlar almasının yanı sıra halka karşı sert tutumu da üzerine öfke çekmesine sebep olmuştur. Mesela onun, 260/873–874 yılında meydana gelen kıtlık yüzünden ekinlerini hasat edemeyen çiftçilerden vergi toplanması konusunda ısrarcı olması⁹⁸ buna iyi bir örnektir. Kendisine halkın içinde bulunduğu zor durumu göz önünde bulundurarak, kıtlık olan senenin vergisinden muaf tutulması konusunda öneride bulunanları dinlemeyerek vergilerin toplanmasını emretmiştir. Ancak yiyecek ekin bile bulmakta zorluk yaşayan halk için devlete vergi ödeme yükümlülüğü çok ağır gelmiştir. Bu durumdan dolayı yönetime karşı hoşnutsuzlukları artmıştır.

4. Coğrafi Faktörler

Bazı kaynaklar ve değerlendirmeler Endülüs’te bu kadar çok isyanın vuku bulmasının nedenlerinden biri olarak, bölgenin sahip olduğu coğrafi yapıya işaret etmektedirler ki, İbn Hatîb bunlardan biridir.⁹⁹ Endülüs coğrafi olarak düz olmayan bir bölgede yer almakta ve ülkede birçok yüksek sıradağ bulunmaktadır. Böyle bölgelerde yaşayan halklar genellikle dayanıklı ve haşin bir yapıya sahip olurlar. Bu dağlık yapı isyan hareketlerine de iyi bir zemin sağlar. Ayrıca kuzeydeki Hristiyanlar ile yapılan uzun savaşlar bu bölgedeki insanları daha da savaşçı hale getirmiş ve sürekli olarak savaşmaya hazır bir ruh hali kazandırmıştır.

⁹⁷ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/107.

⁹⁸ İbnü'l-Kūtîyye, *Târihu İftitahi'l-Endülüs*, 2/100.

⁹⁹ İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm*, 2/36.

Bunun yanı sıra sağlam kaleler ve hisarlar ile yüksek dağlar ve coşkun nehirler gibi doğal unsurlar, bölgeler arasında tabii engeller oluşturmaktadır. Bu engellerin oluşturduğu direnme mekanizmaları sayesinde çıkan isyanlarda bölgelerin halkları daha uzun süre mukavemet gösterebilmişlerdir. Ayrıca isyanlarında başarısız olmaları durumunda yüksek dağlık bölgelere, korunaklı kalelere sığınarak yönetimin cezasından kurtulabilmişlerdir.¹⁰⁰

Büyük isyanların gerçekleştiği bölgelere göz atıldığında, isyanların en fazla çıktığı ve çok uzun sürdüğü gerek Bubeşter/Bobastro dağı, gerek Tuleytula ve gerekse Sarakosta'nın ortak coğrafi özellikleri bulunmaktadır. Her birinin yüksek ve dağlık bölgelerde konuşlanmış olmasından dolayı coğrafi konumları isyan çıkarmaya müsaittir. Üç tarafından Tajo Nehriyle çevrili olan Tuleytula, karayla tek bağlantısı olan kısmının da etrafı yüksek dağların üzerine kurulmuş kalelerle kuşatılmış korunaklı bir şehirdir.¹⁰¹ Bu korunaklı şehir, gerek İber yarımadasının içinden gerekse dışından gelecek saldırılara karşı, kendi başına doğal setler ile çevrilmiş oluyordu. Bu setler aynı zamanda askerlerin şehre karadan ulaşmalarını zorlaştırdığı için isyanlarla baş edilme sürelerini uzatmaktaydı. Şehrin bu korunaklı coğrafi konumunun da isyancıların başlattığı ayaklanmaları kolaylaştırıp isyanı bastırmayı zorlaştırdığını tahmin etmek zor değildir.

Aynı şekilde İbn Hafsûn'un kendisine isyan etmek için seçtiği Bobastro Kalesi, her tarafı sarp ve korunaklı kalelerle çevrili yüksek bir tepede yer almaktaydı. Himyerî kalenin iyi korunmuş iki kapısı olduğunu ve bu kapılara erişimin nehir boyunca dar bir yolun ardından mümkün olduğunu teyit etmektedir.¹⁰² Böylece kalenin bulunduğu dağlara erişilememesi, isyancıların uzun süre dayanıp hayatta kalmalarına olanak sağlıyordu. Ayrıca dağın tepesinden isyancılar erişimi kontrol edebiliyor ve herkesin yaklaşımını durdurabiliyordu.¹⁰³ Kısacası devlet merkezinden uzaktaki bu bölge, zapt edilmesi zor bir konumda yer alıyordu.

¹⁰⁰ Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, 163-164.

¹⁰¹ el-Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'tar*, 393.

¹⁰² el-Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'tar*, 79.

¹⁰³ Roberto Marín-Guzmán, "The Rebel Fortresses in al-Andalus: The Case of Bobastro", *Journal of Arabic and Islamic Studies* (Leiden: E.J. Brill, 2007), 46/65.

Benû Kasî ailesinin isyan ettiği Sarakosta şehri ise, Endülüs'ün kuzeydoğusunda deniz seviyesinden oldukça yüksekte olup güçlü surları ve stratejik konumu ile önemli şehirlerden birisiydi.

Şehirlerin coğrafi konumlarındaki bu benzer özellikler, isyan çıkarmak için müsait olduğu kadar, devlet için de başlayan isyanları bastırmanın güç olmasına sebebiyet vermekteydi. Askeri kuvvetler kalelerin müstahkem yapılarını aşmaya muktedir olamadıkları için günlerce surların önünde bekleyerek içerdeki isyancıları yıpratma politikası izlemek zorunda kalmışlardır. Bu da isyanların uzun bir müddet bastırılmadan devletin askeri gücünün meşgul edilmesi demek oluyordu. Bunun yanında eş zamanlı olarak farklı bölgelerde çıkan isyanlar da yeterli seviyede askeri gücün gönderilmesine imkân vermiyordu.

Diğer şehirlere nispeten merkezi bir konumda yer alan ve devletin başkenti olan Kurtuba, isyancılar için cazip bir merkez olmamıştır. Devletin idari kadrosunun ve askeri gücünün yer aldığı bu şehirde çıkacak bir isyan kısa sürede bastırılacağı için bu zaman diliminde isyan merkezleri arasında Kurtuba şehrinin adı geçmemektedir.

D. Sonuç

Endülüs tarihi içerisinde birinci “Büyük Fitne Dönemi” olarak isimlendirilen ayaklanma ve karışıklıkların baş edilmesi güç bir seviyeye ulaştığı dönem, 60 yıllık uzun bir süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde göreve gelen üç Emevi hükümdarı farklı yöntemlerle ülkede sükûneti tesis etmeye çalışmış ancak üçüncü Emir Abdullah'ın iktidarda olduğu dönem (888-912) olayların iyice tırmandığı ve katlanarak büyüdüğü yıllar olmuştur.

Devletin eş zamanlı çıkan isyanlar karşısında birlik göndermekte zorluk yaşadığı veya tehlikesinin daha da büyümesinden korktuğu için göz yummak zorunda kaldığı İşbiliye ve Sarakusta gibi şehirler, merkezi idareden kopuk bir şekilde iç işlerinde bağımsız olarak yönetilmiştir. Endülüs'ün güneyinde hâkimiyet alanını genişleten İbn Hafsûn, gerek diğer isyancıları destekleyerek gerekse kendi başlattığı ayaklanmalara liderlik yaparak devletin ekonomik ve askeri gücünü yıpratmıştır. Devlete vergi ödemeyi reddederek kendisine katılan destekçilerine koruma sağlayacağını söyleyip etrafına topladığı insanların da vergilerini devletten mahrum etmiştir.

Sayıcı Araplardan daha fazla olmalarına rağmen, sosyal statü bakımından ikinci sınıf muamelesi görmekten şikâyetçi olan başta Müvelledûn olmak üzere

diğer etnik unsurların toplum içerisinde kaynaşması gecikmiştir. İsyanlar sebebiyle kendi bölgelerinde bağımsız olmak için devlete karşı gelen gruplar, toplumun bölünmesine sebep olmuştur.

Büyük Fitne Dönemi'nde gerçekleşen isyanların nedenlerini anlamak, Endölüs tarihi içerisinde vuku bulan diğer isyanların mahiyetini ve devletin niçin yıkıldığını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Nitekim bu dönemde gerçekleşen isyanlar sebebiyle Hristiyan krallıkları devletleşmek için fırsat kazanmış ve bu durum Müslüman topraklarına saldırılarına olanak sağlamıştır.

E. Kaynakça

- Adıgüzel, Cumhur Ersin. “Zünnûniler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Ağustos 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zunnuniler>
- Ahbâru Mecmû'a*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1409/1989.
- Âl-i Ali Nureddin. *Endülüs Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Amabe, Fukuzo. *Urban Autonomy in Medieval Islam: Damascus, Aleppo, Cordoba, Toledo, Valencia and Tunis*. Leiden: Brill, 2017.
- Chalmeta, P.. “Banû Kasî”. *The Encyclopaedia of Islam New Edition*. 4/712-713. Leiden: Brill, 1997.
- Collins, Roger. *A History of Spain, Caliphs and Kings: Spain, 796–1031*. ed. John Lynch. New Jersey: Wiley-Blackwell Publishing, 2012.
- Cutler, Allan. "The Ninth-Century Spanish Martyrs' Movement and the Origins of Western Christian Missions to the Muslims". *The Muslim World* 55/4 (Ekim, 1965), 321-339. <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1965.tb02690.x>
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Histoire des Musulmans d'Espagne "Spanish Islam"*. trans. F. Griffin Stokes. London: Chatto-Windus, 1913.
- el-Himyerî İbn Abdülmün'im. *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Müessesetü Nâsiri's-sekâfiyye, 1400/1980.
- el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsani el-Mağribî. *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelûsi'r-Ratîb*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1997.
- en-Na'naî, Abdülmecîd. *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye fî Endelüs*. Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiye, 1986.
- Guzmán, Roberto Marín. “The Causes of the Revolt of ‘Umar ibn Hâfşûn in al-Andalus (880-928): A Study in Medieval Islamic Social History”. *Arabica* 42/2 (Temmuz, 1995), 180-221. <https://doi.org/10.1163/1570058952583291>
- Guzmán, Roberto Marín. “The Rebel Fortresses in al-Andalus: The Case of Bobastro”. *Journal of Arabic and Islamic Studies* 46/1 (2007), 41/71. <http://www.jstor.org/stable/20839054>
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân. *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarahum min zevi's-sultânî'l-ekber*. thk. Halil Şehade. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1408/1988.
- İbn Hayyân. *el-Muktebes fî tarihi'l-Endelüs*. thk. Mahmûd Ali Mekki. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1973/1393.
- İbn Hayyân. *el-Muktebes fî tarihi'l-Endelüs*. thk. P. Melchor M. Antuna. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1937.
- İbn Hayyân. *el-Muktebes fî tarihi'l-Endelüs*. thk. Pedro Chalmeta. Rabat-Madrid: el-Ma'hadi'l-İsbani el-Arabî İi's-Sekafe, 1979.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cemheretü Ensâbü'l-Arab*. thk. Komisyon. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- İbn İzârî, Ebu Abdullah Muhammed el-Merrakuşî. *el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbari'l-Mağrib ve'l-Endülüs*. thk. G.S.Colin – E.Levi Provençal. Beyrut: Dâru's Sekafe, 1403/1983.

- İbnü'l-Kütiyye, Ebu Bekir Muhammad Kurtubî. *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*. thk. İbrahim el-Ebyari. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri - Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnani, 1409/1989.
- İbn Saîd, Ali b. Musa. *el-Muğrib fi Hule'l-Mağrib*. thk. Şevki Dayf. Kahire: b.y., 1372/1953.
- İbnü'l-Hatîb, Lisanüddîn. *A 'mâlû 'l-a 'lâm fi men büyi 'a kable 'l-ihtilâm min mülûki 'l-İslâm*. thk. Seyyid Kesrevî Hasen. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1997.
- İbnü'd-Delâî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Enes b. Dilhâs el-Uzrî ed-Delâî. *Terşî 'u 'l-ağbâr ve tenvî 'u 'l-âşâr ve 'l-bustân fi garâ'ibi 'l-büldân ve 'l-mesâlik ilâ cemi 'i 'l-memâlik*. thk. Abdülazîz el-Ehvânî. Madrid: Mehad ed-Dirâsât el-İslâmiyye, 1965.
- İnan, Muhammed Abdullah. *Devletü 'l-İslâm fi 'l-Endelüs*. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1997.
- Küçüksipahioğlu Birsell vd.. *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Külliyyatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Miranda, A.H.. "İbn Kâsî". *The Encyclopaedia of Islam New Edition* 3/815-816. Leiden: Brill, 1997.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dârü'l-Kütüb vel-Vesaikil-Kavmiyye, 2003.
- O' Callaghan Joseph F. *A History Of Medieval Spain*. New York: Cornell University Press, 1975.
- Özdemir, Mehmet. "Endülüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Ağustos 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/endulus#1>
- Özdemir, Mehmet. "Müvelledûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Ağustos 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muvelledun--endulus>
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs'te Müvelledûn Hareketleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1989.
- Pirenne Henri. *Mohammed and Charlemagne*. trans. Bernard Miall. London: George Allen & Unwin Ltd, 1939.
- Sâlim, S. Abdülazîz. *Tarihu 'l-Muslimîn ve Asârihim fi 'l-Endelus*. Lübnan: Dârü'l Meârif, ty.
- Scott, Samuel Parsons. *History of the Moorish Empire in Europe*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 1904.
- Şeyban, Lütfü. *Endülüs*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2016.
- Watt, W. Montgomery & Cachia, Pierre. *Endülüs Tarihi*. çev. Qiyas Şükürov- Cumhur Ersin Adıgüzel. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Wolf, Kenneth Baxter. *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*. Liverpool: Liverpool University Press, 2011.
- Zikru Bilâdi 'l-Endelüs*. thk. Abdulkadir Bubaye. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007.